

BERNARD NEŽMAH
**ČASOPISNA ZGODOVINA
NOVINARSTVA**
NA SLOVENSKEM
MED LETOMA
1797–1989

VSEBINA

Predgovor 9

I. DEL: ZGODOVINA DOGODKA IN FORMIRANJE ČASNIKARSKE PROFESIJE

Predzgodovina	17
»Lublanske novice«	20
»Telegraph Officiel« – časopis, ki je morda izhajal tudi v slovenščini	28
Ljubljanski kongres 1821 – srečanje cesarjev, kraljev in vojvod	33
»Kmečke in rokodelske novice« Bleiweisa, bodočega »očeta Slovencev«	37
Ena prvih časnikarskih zvezd – France Prešeren	46
Josip Jurčič, urednik, ki je neustrašno polemiziral s cenzorji	57
Protiturška vstaja v Bosni 1875 – začetek vojnega poročevalstva	61
Odkritje Prešernovega spomenika 1905 skozi vojno med časnikoma »Slovenski narod« in »Slovenec«	71
Ljubezenska pisma Kamile Theimer duhovniku in politiku Janezu Evangelistu Kreku: prvi medijski umor osebnosti	85
Paradoks cenzure med prvo svetovno vojno, ki objavlja tudi sovražnikova poročila s fronte	96
Prvi naslov olimpijskega prvaka med slavo in ignoranco	105
Poboj poslancev v skupščini 1928	110
Atentat na kralja Aleksandra	120
Napad na Jugoslavijo 1941, ne da bi časniki opazili, da je nemška vojska zavzela pol Slovenije	125
Hitler v Mariboru – slavljen, a tudi neomenjen	140
Medčasopisne vojne med drugo svetovno vojno	144
List »Žica« – črni humor v nacističnem taborišču	155
Sredi vojne nastane humoristični list »Pavliha«	165
Osvoboditev izpod okupacije in nova oblast	170
Rusifikacija	176

Titov zgodovinski »ne« Stalinu	181
Rudarski rekordi na naslovnici	188
Volitve 1950 – boj za številke	194
Djilas, predsednik skupščine in najbolj brani komentator	200
Ukinitev »Perspektiv« kot lekcija za dve desetletji	219
V eni noči odstavljene podpredsednik Ranković	225
Kavčič – njegov odstop in poprejšnji pohod skozi medije	230
Titova smrt	243
Kontrarevolucija na Kosovu 1981 ali novinarstvo brez dogodka	253
Sojenje četverici ali kako je dogodek postal Dogodek	261

II. DEL: **OD GLASILA KOMUNISTIČNE PARTIJE DO AVTONOMNEGA ČASOPISA**

Partija – direktive in navodila časnikom	273
Pisanje po principu – »treba bo«	287
Branje med vrsticami	291
Teleks kot ustavljeni poskus »novega žurnalizma«	298
Odstavitev odgovornega urednika »Pavlihe«	307
»Mladina« v sistematičnem rušenju tabujev	313
Fenomen »mladinskih medijev« kot gibala zgodovine novinarstva	337

III. DEL: **DVE PRIMERJALNI ANALIZI NOVINARSKIH ŽANROV, KI STA VZTRAJALA OD ZAČETKA ČASNIKARSTVA NA SLOVENSKEM**

Rojstni dnevi vladarjev	355
Gledališka kritika kot edini avtorski žanr, ki je vztrajal v identični obliki v vseh režimih	382
Epilog	393
Bibliografija	394
Indeks	399

PREDGOVOR

Kakšen objekt je sploh zgodovina novinarstva? Vede, znanosti in prak-tike nimajo težav s svojimi zgodovinami. Splošne zgodovine filozofije, idej, likovne umetnosti, plesa, gledališča, človeške zgodovine kot take, jemljejo kot korpus svojega proučevanja vnaprej znane danosti. Zgodo-vina svetovne književnosti na primer lahko vseskozi računa na poznaval-stvo bralcev, ki so brali Homerja, Shakespeara, Tolstoja in druga literar-na dela. Objekt proučevanja je tu evidenten.

Zgodovina novinarstva pa ima pred seboj fluidni objekt proučevanja. Če primerjamo časnikarstvo in literaturo, ne gre le za razlike v žanrih, razmerjih do realnosti ali materialnih oblikah, v katerih se pojavljajo ča-sopisi in knjige, temveč za modus branja. Dnevnike in tednike se bere takoj, ko izidejo, branje starih časopisov pa je bizarno početje, ki na-stopa predvsem v šalah. To podpira tudi ekonomska praksa: včerajšnje-ga časopisa ni mogoče kupiti v redni prodaji.¹ Posledica je sistematična pozaba časopisne preteklosti, ki narašča eksponentno z oddaljenostjo časa. Proučevalec novinarske preteklosti se zato znajde v dilemi: kako bralnemu občinstvu predstaviti nekaj, česar ne pozna?

Številni zgodovinarji novinarstva to rešujejo z interpretativno metodo, s katero bralcem podajajo shematične ocene posameznih časnikov, ured-nikov in časnikarjev. To potem producira trivialne konstatacije in di-hotomije, ki denimo opredelijo »Slovenca« kot konservativen katoliški časnik, »Slovenski narod« pa kot napreden in liberalen list. S tem spre-gledajo, da časniki niso monolitni, da jih pišejo različni avtorji, pred-vsem pa predpostavljajo, da nimajo lastne zgodovine. Pisanja »Mladine« npr. iz leta 1954 in leta 1987 ne družijo nič drugega kot skupno ime.

¹ Razmah interneta je prinesel digitalizacijo vsebin množičnih medijev in z njo tudi tržni sistem, ko medijske hiše prodajajo dostop do arhivskih oddaj oz. člankov. Vendar ta novi modus zadeva le partikularno brskanje in proučevanje posameznih tem in ne spreminja temeljnega pristopa do množičnih medijev, ki ga določata hitrost in promptnost.

Objekt proučevanja torej ne more biti posamezni časnik in abstracto, temveč velja slediti Braudelovi zgodovinski šoli »Annales«, ki jemlje za izhodišče konkretna, partikularna dejstva. V tej študiji bodo to odlomki iz časniških objav.

Med zgodovino novinarstva in zgodovino literature pa ostaja še ena krucialna razlika – številčnost objekta. Količina natisnjenih knjižnih strani je tisočkrat manjša od količine natisnjenih časopisnih strani. Kako v tem mnoštvu izbirati posameznosti?

10

Tudi v tem pogledu je fenomen časnikarstva v temelju drugačen od književniškega. Literarna zgodovina in kritika namreč vseskozi vrednotita posamezna dela, jim podeljujeta nagrade in opravljata permanentno selekcijo skozi uvrščanje v leksikone in preglede. Posamezen časopisni članek se ne ohranja na tak način; le izjemoma je ponatisnjen v knjižni obliki, ki mu s svojo formo omogoča preživetje.

Kako opredeliti kriterij izbiranja? Zgodovina časnikarstva je lahko le partikularna in nikoli ne bo zajeta v celoti. Metoda, ki jo bomo uporabili, bo sledila časopisnemu odnosu do dogodka in permanentnemu procesu oblikovanja profesije časnikarja. Vendar pa ne bomo izhajali iz sodobnih definicij in razumevanja novinarstva, ki bi jih aplicirali v zgodovino, temveč iz konteksta konkretne dobe, v kateri so časopisi delovali, razvijali svoje pristope, pripovedovanja in žanre ter tako ustvarjali duha časa oziroma javno mnenje. Objekt študijske pozornosti tako ne bodo le časniki, ampak tudi časnikarji, bralci, časnikarski odnos do politike et vice versa, časopisne praktike in vprašanja svobode govora.

V prvem delu knjige si bodo tako sledila različna zgodovinska obdobja, ki pa se ne dogajajo vedno v linearni osi, ampak kdaj potekajo prav aciklično. Prvi slovenski novinar Valentin Vodnik je bil hkrati pesnik, urednik, slovaropisec, prevajalec, hudomušni pisec in profesor. Iskal in ustvarjal je prve novinarske žanre, snoval perspektive opazovanja, časnik umestil v svetovni kontekst in se v svojem projektu začel zavedati, da časnikarstvo poleg avtorjev tvorijo tudi bralci.

Največji med uredniki Janez Bleiweis je časopis postavil kot permanenten projekt, zanj pa je v prvi vrsti potreboval prav bralca, natančneje široko bralstvo. Od začetnih vprašanj »kaj pisati« je prešel na področje »kako pisati«, da bi časnik postal nepogrešljiva kultura vsakdanjega bi-

vanja. Zato so njegove »Novice« postale kraj, v katerem je ustvarjal jezik, uvajal nove izraze in pojme, širil besedni zaklad in slog pripovedovanja, vanj pa je zvalil tedaj največje mojstre besede, med njimi Franceta Prešerna, ki mu je podelil status časopisne zvezde. Časopisi so tako postali osrednja in najbolj razširjena oblika formiranja in razvoja slovenskega jezika.

Urednik in časnikar Josip Jurčič, ki je v kulturni zgodovini ohranjen predvsem kot romanopisec, je v časnikarstvo vnesel pogum svobodomiselnosti, saj ni več sprejemal cenzure kot samoumevnega okvirja pisanja, ampak se ji je zoperstavil, tudi za ceno konfiskacije.

Razmah časopisja konec devetnajstega stoletja je omogočil formiranje politike kot javne zadeve. Trije dnevnikarji »Slovenski narod«, »Slovenec« in »Edinost« so jasno izražali in utemeljevali različne politične ideje in stališča, med seboj pa potem posledično polemizirali. Nekatere teh polemik pomenijo vrh retorike (vs škof Jeglič), druge predstavljajo radikalizem, ki je prešel v obliko medijskega uboja osebnosti (vs Krek).

Da časnikarska zgodovina ni primer evolucije od preprostejšega k razvitemu, jasno ponazarja čas prve svetovne vojne, v kateri je delovala vojna cenzura, toda časniki so bolj kot patriotsko držo gojili svojo avtonomijo objavljanja vesti. Po vztrajnih spopadih s cenzuro so ob koncu vojne vpeljali standard, da so na naslovnica poročali o stanju z bojišč, navajajoč tako uradna poročila zavezniških armad kot poročila iz »sovražnega tabora«.

Z nastankom monarhije Karađorđević se je nadaljevala tradicija izhajanja treh politično profiliranih časnikov, ki so artikularili različna politična stališča in si prek medsebojne kritike zastavljali vprašanje: kaj sploh je novinarstvo?

Čas okupacije med drugo svetovno vojno je zaradi cenzure dramatično skrčil svobodo izražanja; dogodki niso bili le minimalizirani, ampak pogosto tudi zatajeni. Vendar pa je bilo to stanje tudi doba razmaha časnikov: poleg petih dnevnikov krožijo med bralstvom tudi ilegalni časopisi, tako partijski kot drugih uporniških skupin. O istih dogodkih prinašajo različna poročila in interpretacije; kar uradni časniki zamolčijo, prinesejo ilegalni, o čemer ilegalni ne poročajo, obelodanijo uradni.

Povojna vpeljava komunistične oblasti je ukinila tradicionalno časnikarstvo in časopise preoblikovala v glasila vladajoče partije. S tem je obenem suspendirala tudi vlogo bralca, saj so novinarji odtlej pisali za velikega Bralca – za partijo. To se je zgodilo celo dobesedno, ko je »Slovenski poročevalec« ponatisnil celoten večurni govor partijskega funkcionarja in z njim napolnil časopisne strani.

12

Ko so novinarji kot prvo poklicno nalogo dobili vpeljavo socializma in socialistične mentalitete med množice, realnosti niso več percipirali avtonomno, ampak šele po posredovanju najvišje politike, ki je med drugim določala, kaj je dogodek, ki mu mediji lahko posvetijo pozornost, in kaj je ne-dogodek, torej teme, ki so tabuizirane in o katerih se piše le skladno s partijskimi smernicami, ali pa se o njih sploh ne piše.

V osemdesetih se je potem na obrobju novinarstva v mladinskih medijih formiralo »alternativno novinarstvo«, ki je odpiralo prostor svobode z detabuizacijo ideoloških vsebin in s praktikami, ki so afmirale novinarstvo kot avtonomno profesijo.

Drugi del knjige proučuje epoho komunističnega tiska kot tako. Ta je ustvarila mehanizme nadzora nad časopisi, obenem pa na ideološki ravni postavila standarde, ki so jih novinarji sprejemali kot samoumevna pravila novinarske profesije. Ob intervenciji vojske in policije zoper demonstrante na Kosovu leta 1981 tako novinarji na kraj dogodka niso odšli kot reporterji, niso iskali ne očividcev ne udeležencev ne žrtev, temveč so povzemali vesti državne agencije »Tanjug« in se nato množično udeležili tiskovne konference enega najvišjih politikov v državi, ki je medijem predstavil »resnico«, kaj se je v pokrajini sploh zgodilo.

Medtem ko je Djilas vzpostavljaj principe svobodne kritike v osrednjem jugoslovanskem časopisu »Borba«, se je slovenski medijski upor zoper partijsko diriganje novinarstva dogajal v obrobni medijih, kot so bili »Teleks«, Pavliha«, »Radio Študent«, »Tribuna«, »Mladina« in »Katedra«. Ena usodnih potez je bila vpeljava prakse, da časniki sami izbirajo teme oz. objekte kritike, brez predhodnega dovoljenja oziroma odobritve partijskih instanc.

Ta je potem prerasla v pisanje, ki se je z razbijanjem tabujev izmikalo podrejenosti zvezi komunistov, ko torej časopisi niso več pisali po volji velikega Bralca, ampak proti njemu in mimo njega, s čimer so se začeli

vzpostavljati kot avtonomna instanca, ki se je v prvi vrsti naslavljala na bralca, na množičnost bralcev.

V tretjem delu pa bomo prikazali dva konkretna primera posebnih novinarskih žanrov, ki sta vztrajala od začetkov slovenskega časnikarstva. Prvi je slavljenje rojstnega dneva vladarjev na časopisnih straneh, drugi pa gledališka kritika kot prostor kontinuirane javne polemike.

I. DEL: ZGODOVINA DOGODKA IN FORMIRANJE ČASNIKARSKE PROFESIJE

1. POGLAVJE

PREDZGODOVINA

17

Za prvi slovenski časopis veljajo »Ljubljanske novice«, ki so izhajale med letoma 1797 in 1800 najprej dvakrat na teden ob sredah in sobotah, od julija 1798 le ob sobotah, pisal in urejal pa jih je Valentin Vodnik. Toda, ali je to tudi začetek slovenskega novinarstva? Ante Gaber je v precej pozabljenem delu »Skozi stoletja za našim novinarstvom« postavil bolj radikalne mejnike. V srednjem veku so kot množični medij delovali kresovi. »Kakor drugod, so tudi v naših krajih stroge naredbe o kresovih predpisovale, kje morajo biti vedno pripravljene nabiti možnarji ob velikih gmadah slame in drv, da se je vest o sovražniku s tem brezžičnim telefonom in optičnim telegrafom čimprej raznesla po vsej deželi.«¹

To podrobno opisuje Valvasor: »Od skrajne turške meje do glavnega mesta Ljubljane so po Dolenjskem kresovi tako urejeni, da se prihod Turkov kaj hitro izve. Kajti dedni sovražnik mora priti ali od Karlovca in tam okrog ali pa na drugi strani od Petrinje in Siska; ti turški obmejni kraji so oddaljeni le tri milje od naše dežele, tako da se da iz Mehovega pregledati vsenaokrog (...) 1. Mehovo, 2. Metlika, 3. Črnomelj, 4. Hmeljnik, 5. Sv. Peter nad Žužemberkom, 6. Primskovo, 7. Višnja gora, 8. Sv. Magdalena pri Šmarju, 9. glavno mesto Ljubljana.«²

Kresovi so resda oblika množičnega medija, ki organizirano sporoča na daljavo, vendar delujejo kot elementarni signal in ne v smislu sofisticiranega časnika.

Kar je dragoceno pri Gabru, je njegovo razčlenjevanje časnika na temeljne attribute. Prvič, na hitrost razširjanja novic in dosega, ki povezuje širšo skupnost bralcev oz. recipientov. Drugič, na poročilo o dogodkih, ki postane osnovna forma časnikarstva. Kot prvega časnikarja potem postavi kar Trubarja, sklicujoč se na njegova pisma.

1 Gaber (1937: 4).

2 Valvasor (1689: 56).

»Najbolj pri srcu so nam pisma z novicami, ki so jih svojim znancem in prijateljem sporočili naši protestantski pisci s Primožem Trubarjem na čelu. Brez dvoma spadajo ta pisma v novinarstvo, saj ima celo dr. Mirko Rupel, ne da bi mislil na novine in novinoznanstvo, v svojem odličnem delu »Slovenski protestantski pisci« posebno poglavje z naslovom Trubar novičar (...) Še važnejši dokaz za trditev, da mnogo pisem iz naše protestantske dobe spada k novinarstvu, je pa napis na pismu, ki ga objavlja dr. Rupel pod št. 90 in naslovom: kratko poročilo, kako se je godilo Pr. Trubarju na poti v deželo kranjsko (...) Tu torej Trubar sam ali pa vsaj njegov sodobnik trdi, da je Trubar pisal »Neue Zeitungen« in ga zato tudi mi moramo uvrstiti med novičarje. (...) Toda Primož Trubar je čital tudi tuje pisane in tiskane novine.«³

Trubar torej ni le avtor prve slovenske knjige, temveč tudi prvi slovenski novičar, ki novice širi prek pisem. Sama forma zasebnega pisma pa je kajpak v diskrepanci z idejo časopisa, ki je namenjen množicam.

Poleg hitrosti smo tako osamili še drugi atribut časnika, to je novinarski slog, ki se od literarnega razlikuje po svoji poročevalski naravi. Novinarstvo ni književnost in imaginacija, marveč zapisovanje dogodkov.

Tretjega predhodnika časopisa Gaber najde v priložnostni publikaciji. »Prvo obleganje Dunaja l. 1529 je prvi in najbolje opisal Peter Stern iz Ljubljane. Bil je kraljev vojni sekretar in bil o vseh podrobnostih izvrstno poučen. (...) Te novine so ilustrirane in posebno znamenite zaradi velike slike obleganega Dunaja, ki jo je prav iz zvonika sv. Štefana narisal nalašč iz Nürnberga poslani risar. Torej po naše prvi fotoreporter!⁴

Še bolj pa v obliki imena cajtung oz. letak. »L. 1578 nam pa Mandeljc da pravi časnik vsaj po imenu: *Neuwe Zeytung. Wie der Türck ist den 28. tag Marcij für die Stat Medlinge gezogen.* (...) Ker ima letak na prvi strani lesorez s Turki pred Metliko, je ta tisk prvi ljubljanski ilustrirani list. Zares bogat je pa po vsebini, saj ima kar tri novice: prvo o Metliki, drugo, kako so slovenski in hrvaški kmetje odgnali Turka kar z žeganja, tretja pa o snubitvi ruskega carja.«⁵

Letaki oziroma pamfleti so po Briggsu in Burku tisti medij, ki je segel prek knjig in omogočil širjenje reformacije. Do leta 1550 so v Nemči-

3 Gaber (1937: 12–13).

4 Ibid. str. 25 26.

5 Ibid. str. 27.

ji natisnili 10.000 pamfletov.⁶ To so bili letaki, ki so jih prodajali, vsebinsko pa so prinašali smešenje in kritiko papeštva. Njihova prednost je bila v tem, da so bili zaradi neznatnosti ene strani papirja veliko težje podvrženi nadzoru in omejevanju širjenja kot knjige.

Slovenski ekvivalent nemškimi reformatorskim pamfletom bi našli v »Turških glasih«. »Prinašajo vojaška poročila in povelja, ki se nanašajo na obrambo pred Turki. (...) Namenjeni so prebivalstvu vseh ogroženih krajev (...) Njihov jezik je pisana mešanica slovenskih, srbskih in hrvaških narečnih prvin. Oglasajo se v letih 1556–1584.«⁷

19

Gaber je uspel izolirati set lastnosti, po katerih se časopis vzpostavi kot entiteta, ločena od knjige: relativna hitrost odziva na dogodke, novinarsko poročanje oz. komentar dogajanj, pisan v jeziku, ki ga razumejo množice, in format papirja. Toda za časopis doslej umanjka še k crucialni atribut – periodičnost, se pravi predvidljiv časovni okvir, torej ritem, ki šele omogoča vzajemni odnos časnik-bralec.

Kot prva periodika nastopijo različne pratike, ki pa izhajajo enkrat na leto. Seveda se postavi legitimno vprašanje: ali bi taki publikaciji lahko rekli časopis?

Vzemimo Vodnikovo »Veliko pratiko«, ki jo je izdajal v letih 1795–1797. Podnaslovil jo je kot koledar, v katerem je predstavil dneve v letu skozi godove svetnikov, mesece prek nasvetov, katerih hišnih del se lotiti, mesečni koledar sejmov, družinsko deblo cesarja in historične ter etnografske posebnosti večjih mest na Kranjskem, krajše literarne prigode ter številne nasvete. Denimo »kako poleti hraniš meso v kislem mleku, kako mravlje od dreves odženeš, kako ločiš sveže jajce od pokvarjenega«. Kar je odsotno, je dogodek, točneje poročilo o njem. Kaj pa je dogodek? Odgovor poiščimo v samih »Lublanskih novicah«.

6 Briggs in Burke (2005: 76).

7 Vatovec (1961: 33).

2. POGLAVJE

»LUBLANSKE NOVICE«

20

Prva številka je izšla 4. januarja 1797, se pravi po izidu zadnje od »Velikih pratik«. Inavguralni uvod gre v prenovljeni slovenščini takole: »Je kaša zavrela? Se trga kaj nit? Kaj sosed moj dela? Sem prašati sit! Al pameti imajo po svetu kaj več, Al' druj'ga kaj znajo, Ko jabolka peč'?' Od tega Novice Ljubljanske pov'do.«

Vodnik je zastavil časnik kot poročanje o svetu, prehod iz oikosa v mundus. Od tistega, kar si doživel in videl sam, k onemu, kar so spoznali časopisni poročevalci, ki postanejo tvoj reprezentant doživljanja svetovnih dogodkov. Misel se iz soseske razširi na svet. Skratka, Vodnik je vpeljal globalizacijo že pred 200 leti. Vendar ne v smislu zabavanja bralcev, temveč z vizijo prinašanja vednosti in spoznanj. Brati časopis je pomenilo širiti svoja obzorja.

»Lublanske novice« so strukturirane kot poročila iz različnih dežel in mest: Dunaja, Francije, Španije, Holandije, Moskve, Anglije, laških dežel, Turčije, a obenem prinašajo tudi cene z ljubljanske tržnice.

Prvo vprašanje je seveda: od kod prihaja Vodnikova vednost? Ali ima dopisnike v Parizu, Sankt Petersburgu, Benetkah etc.? Fran Vatovec v svoji študiji nazorno pokaže, da so bili vir njegovih informacij tuji časniki, predvsem dunajski »Wiener Zeitung«, iz katerega je Vodnik članke predstavljaj povprečno z 10 do 15 dni zamika.⁸ 16. marca 1799 so npr. »Lublanske novice« pisale o 111-letni starki, ki je pisala svojemu 81-letnemu sinu v mesto Vezel. O tej starki je pisal »Wiener Zeitung« že 12 dni prej.⁹

V polemiki z nekim bralcem pa Vodnik 17. decembra 1799 prostodušno razkrije, od kod jemlje novice: »Eni se pertožio – pravi – de novice niso

⁸ Vatovec (1937: 53).

⁹ Ibid. str. 51–52.

**LUBLANSKE
NOVIZE**
MARIE THERESIE EGERZE.

Sabbota. 27. d. Grudna. 1800.

Nro. 52.

Lublana.

Skorej se bodo izpolnile naše shęle, mi bomo hvalili dobro pręvidnost inu obrazhanje nashiga zefara. S' goręzhimi shelami zhaka velka armada prinza Korelna, kateri je nje shę tolkukrat poshelenje ispolnil, zefarjo, inu želi dęsheli vojfko dobil, on stoi s' nemu dobro snanimi oroshniki, kateri ko-

Shitna žęna v' Lublani na tergi
20. d. Grudna.

	il.	kr.	il.	kr.	il.	kr.
Psheniza 1. mernik	3	10	3	5	3	1
Turfhiza - - -	-	-	-	-	-	-
Rōsh - - - -	2	30	2	24	2	20
Jezhmen - - -	-	-	-	-	-	-
Profo. - - - -	2	28	-	-	-	-
Ajda - - - -	2	38	-	-	-	-
Ovef. - - - -	1	29	-	-	-	-

Lotteria.
20. Grudna so v' Gradzi vsdignene
31. 36. 59. 28. 4.
3. Profenza bo v' Lublani vsdigvan.

V' prihodnim ļęto nebodo krainfke novize vezh ven dajane.

21

Prva in zadnja stran poslednje številke.

resnične, one so perpozne inu lažnive. Jez pišem po dunejskih dvornih in cesarskih oznanilih; če kdo meni, da te niso res, naj se vzdigne inu skaže očitno; al naj gleda, kako bo zvižal!»

Časnikarska drža, ki kot vire novic nekritično jemlje vladno oz. dvorsko PR službo, je po Chomskem tretji filter propagande,¹⁰ ki nastopa v predpostavki, da naj bi bili »uradni viri« objektivni poročevalci novic. Seveda pa veliki medijski analitik meri na medijske korporacije in ne na »one man band«, kot so bile Vodnikove novice. Še več, Valjevec ugotavlja, da Vodnik ni bil samo urednik in novinar, temveč tudi prevajalec, tehnični urednik in korektor.¹¹ Pa vendar: je bil torej Vodnik kot časnikar predvsem bralec dvorskih in drugih časnikov, katerih vsebine je povzema in prirejal za slovensko bralstvo?

¹⁰ Chomsky (1997: 98 et seq.).

¹¹ Vatovec (1961: 99).

Nekaj njegovih poročil se sklicuje na pisma iz Celja, ki poročajo o požaru, z Bleda, kjer so iz grozdja začeli prešati vino, iz Metlike, kjer je slavil 50-letnico maševanja lokalni prošt. Čeravno je začel kot reciklator iz tujega časopisja, ga je delo samo napeljalo na priložnostne dopisnike iz drugih mest ter princip »eye-witness« – očividca, pričevalca. Ta je najbolj očiteno v primerih ljubljanskih vesti, ko je sam ali kdo izmed njegovih odšel na tržnico in popisal dnevne cene rži, turščice, pšenice, ovsa, prosa, ajde in ječmena. S stališča poročila so predvsem zanimiva njegova poročanja o ljubljanskih dogodkih. Prvi je nedvomno pot Napoleona Bonaparteja skozi Ljubljano.

Časnik z dne 3. maja 1797 poroča neposredno iz Ljubljane: *»General Bonaparte je v' petik v Lublano peršal zjutrej ob osmih, je počival do pol enajstih, generale pred se pustil, z njimi ob poldne kosil, inu se ob dveh popoldne dalej po teržaški cesti pelal. Prebivališče je vzel v škofiji, inu ljudem se per okni pokazal; je truden vidit, vender pravijo, de ima terdno zdravje.«*

Vodnik je bil očitno dobro obveščen o dogodkih v škofiji in o vsebini šestih ur, ki jih je Bonaparte preživel v Ljubljani. Očividci so mu celo javili, da so ga meščani videli, kako stoji pri oknu in da se jim zdi utrujen. Kaj bi ne bil, če sledimo opisu francoskega voditelja, ki pride v Ljubljano ob osmih zjutraj ter si po dolgi poti privoščiči komaj tri ure počitka.

Tu je indikativno, da časnik poroča le o dejstvih in izpusti celotni kontekst. Je bil dvorec škofije takrat hotel? Nikakor, bil je sedež ljubljanskega nadškofa. Torej bi po logiki stvari pričakovali vest, da bo francoskega vojskovodjo pričakala njihova ekscelenca baron Michael Brigido. Toda Vodnik o tem sprejemu sploh ne poroča. Kje je bil torej ljubljanski nadškof v času Napoleonovega obiska? Kardinal Franc Rode je glede tega dogodka pojasnil, da ga je dal Bonaparte za časa svojega obiska preprosto nagnati.¹² Francoski voditelj je imel namreč navado, da je v premaganih državah svojo vojaško zmago še simbolno ustoličil tako, da je prenočeval v dvorcih premaganih vladarjev; tako je kasneje storil tudi na Dunaju in v nemškem Potsdamu, kjer sta se mu morala umakniti avstrijski cesar in pruski kralj.

12 V pogovoru, ki sem ga imel s tedanjim nadškofom Rodetom v nadškofiji februarja 2003.

Če smo navedli prihod sovražnega vladarja v Ljubljano, poglejmo, kako častnik poroča o prihodu avstrijske cesarske družine.

»Včeraj popoldne ob petih so se v Lublano perpelali njih kraljeve visokosti Princ Karl inu Princ Ferdinand. Princ Karl pride z laškega čez Gorico inu gre na Dunaj (...) Princ Karl je dol stopil v oštariji Wildenman na placi, purgarji inu strelci so z bobni inu muziko na placi v paradi stali, plac je bil poln ljudi, vse je vpilo: naj živi Princ Karl. Princ je k oknu stopil, se priklanjal inu zahvalil; ljudje so mu zdravja voščili inu od veselja kričali: dolgo živ Princ Karl! Zvečer je bilo po Ljubljani vse razsvetljeno; na rotovžu je gorelo osemdeset lamp z oljem, po hišah na vsakem oknu po dve ali tri sveče, bakle inu mestne laterne. Po placi se je videlo, kakor da bi bil dan. Čez noč so purgarji inu strelci stražo pri njem in pri kočah držali. V teatru so pesem od cesarja peli inu še en pristavek od Princa Karla; vse je nanj čakalo, ali on ni mogel priti, ker že dve noči ni spal, inu se od Codroipe iz Furlanije do sem v eni sapi prpelal. Ob šestih zvečer sta oba Princa le kosila; ponoči je Karl dobro spal inu že zgodaj spet na nogah bil; dva pisma pisal inu danes ob pol šestih zjutraj v kočijo sedel. Purgarskim inu strelskim stražam se je zahvalil, da so čez noč pri njem čuli; rekel, da mu dopadejo, da so lepo oblečeni inu dobro izučeni. Vse mu je srečno pot voščilo inu vpilo: zdrav bodi Princ Karl, vivat, bodi naš Lavdon! On je odgovoril: z Bogom lubi moji, se bomo spet videli.«¹³

23

Primerjava z Napoleonovim obiskom razkrije, da je poročilo pri princu Karlu slonelo na neposrednih očividcih dogodkov, ki so opazovali ceremonial, predvsem pa poslušali izrečene besede. Strogo vzeto je poročilo natančen prerez dogodka in naštevanja vseh danosti, ki so ga ustvarjale.

Drugo pomenljivo poročilo se nanaša na prihod ruske vojske, ki je šla skozi Ljubljano v vojno z Bonapartejem. V soboto, 29. junija 1799: »Ena nova perkazen je za nas Krajnce, de so Rusi naši stari bratje peršli nas ne le obiskat, temuč tudi pred sovražnikam (Francozom) branit. Pred poldrugi tavžent leti so prvi Slovenci v te kraje peršli, oni so bili od Rusov inu drugih Slovincov roda; od tiga pride razločik, zakaj mi lahko zastopimo rusovski jezik; oni su namreč Slovenci, inu korenina, od katire so naši očaki rojeni (...) Zdaj vidimo z očmi, kakšne mogočne inu velike brate mi po sveti imamo, kateri so naš slovenski jezik vselej čist ohranili. Proti letim se imamo bližati, kaderkol očemo jezik čistiti. Pa se tudi od

njih učiti, kader je treba deželo pred sovražnikom braniti. (...) Ponedelek so zadni Rusi dalej odtod marširali. Zadni vlak je vodil obrist Karlov. Moji bravci bodo radi slišali kaj več od tih Rusov. Vsi štirje vlaki znesejo en regiment lovcev, tri regimente pešcov, tri bataljone grenaterjev, eno kompanijo jezdnih artileristov, inu štir peš, nekaj lopatarjev inu dva polka Kazakov. Viši general čez nje je generalmajor Rehbieter, drugi generali so S. Gracien, Gerard, Kašin, knez Volkonski (...) Kazaki so do vode Don, katira v černo morje teče inu Evropo od Azie loči. Kar zastopiti morem, se oni zato Kazaki imenujejo, ker v kazen na vojsko gredo. Namreč oni sami sebi nepravio Kosak, temuč Kazak.«

Če je bil pri Napoleonu Vodnik le faktografski kronist, je zdaj že felj-tonist oz. celo komentator, saj prek slovanskih korenin povezuje Ruse s Kranjci, medtem ko s terminom Slovenci meri na Slované. Predvsem pa izpostavlja idejo panslavizma, v katerem so Kranjci bratje z Rusi in ne z Nemci, ter s tem podžiga kranjsko bojevitost.

Kaj pa je poleg prihoda generalov in vojska v Ljubljano še novičarski dogodek?

V soboto 9. junija 1798 »Lublanske novice« javljajo iz Ljubljane: »Ponedelek popoldne ustane na enkrat velik neznan vihar inu ploha dežja ravno, kader so šolski mladeniči iz šole hodili. Eden med njimi je bil od viharja podert ravno, kjer je tranča stala, inu tako terdo ob kamenje padel, da se je na mestu vbil; on je eniga mestnega peka sin; vse perzadete moči mu niso pomagale, desilih so ozdravilci svojo dolžnost per njemu opravili, zakaj on si je glavo na preveč žlahtnih udih vtisnil, de mu ni bilo več pomagati.«

Torej že forma televizijskih novic 21. stoletja, ki pa jo Vodnik razvije v posebnem žanru. Po novicah iz Ljubljane, Francije, Anglije ... pride rubrika nekrolog oz. »Umrli so v Ljubljani«. 13. junija 1798 tako naniza dve smrti: »1. junija Baron Aichelburg, 71 let, per Križankah, Nro. 331, in 5. junija Urban Bedančič, študent, 12 let, na Žabjeki Nro. 55 se je pod trančo vbil, od viharja na tla podrt.«

Medtem ko sodobni časniki prinašajo predvsem plačane parte, je prvi slovenski časnik odhod v smrt postavil za enega osrednjih žanrov. Tretja triada junija 1797 napolni celo stran:

»13. dan Rožnicveta: Liza Bavec, kmetica 41 let stara, na predmestji Nro.84

14. dan, Luka N. en ubogi 40 l, na Žabjeki Nro.62

Žlahtna gospa Terezija Frankenfild 62 l, na Starim tergi Nro.175